

INSIDEN TANDUO 2013: PERSEPSI PERSURATKHBARAN MALAYSIA DAN FILIPINA

Tanduo Incident in 2013: From Malaysian dan Philippines Newspaper Perceptions

Mohamad Rais Bin Ackmat Jais¹

*Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Malaysia Sabah,
Jalan UMS, 88400 Kota Kinabalu, Sabah*

¹*acjrarii0606@gmail.com*

Dihantar: 18 September 2023 / Diterima: 11 Jun 2023 / Terbit: 21 Disember 2023

Abstrak

Kajian ini tertumpu kepada Insiden Tanduo 2013: Persepsi Persuratkhabaran Malaysia dan Filipina. Kajian ini berkaitan dengan akhbar Malaysia dan Filipina dalam mewacanakan insiden ini yang telah membawa sebuah perbincangan yang memicu kepada tanda tanya masyarakat Sabah mengenai hak pemilikan Sabah. Malah, kajian ini kurang dinaratifkan dalam pensejarahan dan dikatakan sebagai salah satu isu yang sensitif bagi sesetengah pihak untuk dibincangkan semula. Objektif kajian secara dasarnya akan tertumpu kepada latar belakang Lahad Datu, Sabah, di samping membincangkan insiden Tanduo dan persepsi persuratkhabaran dari Malaysia dan Filipina. Obejktif terakhir adalah menganalisis impak insiden pencerobohan di Tanduo. Kaedah kajian yang digunakan adalah sepenuhnya menggunakan pendekatan kualitatif, dengan merujuk referensi terhadap sumber primer dan sekunder bagi menjayakan kajian.

Kata Kunci: Insiden Tanduo, Akhbar Malaysia, Akhbar Filipina

Abstract

This study focuses on the 2013 Tandu Incident: Malaysian and Philippine Newspapers Perceptions. This study is related to the Malaysian and Philippine newspapers in discussing this incident which has led to a debate that has triggered the Sabahan community to question the ownership rights of Sabah. In fact, this study is less narrated in history and is said to be one of the sensitive issues for some parties to be debated again. The objective of the study will basically focus on the background of Lahad Datu, Sabah, in addition to debating the Tandu incident and the perception of the media from Malaysia and the Philippines. The final objective is to analyze the impact of the invasion incident in Tandu. The research method used is entirely using a qualitative approach, with reference to primary and secondary sources to make the study successful.

Keywords: *Tandu Incident, Malaysian Newspaper, Philippines Newspaper*

Pengenalan

Insiden pencerobohan penganas Sulu dari Filipina ke atas Kampung Tandu, Lahad Datu, Sabah merupakan salah satu insiden yang dalam tercatat dalam sejarah hitam bagi negeri Sabah yang telah mengemparka penduduk Sabah sendiri serta Sarawak dan Semenanjung Malaysia. Insiden pencerobohan penganas Sulu ini berlaku pada 9 Februari 2013, apabila sekumpulan penganas berwarga Filipina yang dikatakan berasal daripada Tawi-Tawi telah mendarat di kawasan Felda Sahabat, Lahad Datu. Selain itu, penganas Sulu ini membawa kelengkapan senjata antaranya M-16, pelancar roket dan alatan-alatan tajam. Sebelum insiden pertumpahan darah tercetis, kumpulan penganas ini telah dikesan oleh penduduk yang berasal daripada Kampung Tambisan iaitu sebuah perkampungan nelayan kecil yang mana mereka ini telah mengesan kehadiran lebih kurang 100 orang yang berpakaian alah tentera dengan membawa senjata

memasuki kawasan tersebut (Ramli Dollah & Mohd Zambri, 2015: 1-28).

Pencerobohan pegganas Sulu ini menjadi titik tolak perebutan semula kuasa antara waris-waris Kesultanan Sulu dan Kerajaan Malaysia. Pegganas ini membuat pengakuan bahawa mereka merupakan Tentera Diraja Sulu atau signifikannya dikenali sebagai *Royal Sulu Army* (RSA). Kumpulan ini enggan dikaitkan dengan mana-mana militan lain yang ada di kawasan selatan Filipina. Di samping itu, pencerobohan ini diketuai oleh Raja Agbimudin Kiram yang merupakan adik kepada Sultan Jamalul Kiram III dan Ismael Kiram III. Beliau mengaku dirinya sebagai pewaris kepada Kesultanan Sulu dan tujuan mereka adalah untuk mendapatkan semula Sabah dari Malaysia yang mana dikatakan bahawa dahulunya Sabah merupakan sebahagian daripada wilayah milik Kesultanan Sulu (Muhd Latif, 2014).

Justeru, insiden pencerobohan ini telah membawa kepada pro dan kontra mengenai perebutan semula negeri Sabah. Setelah pelbagai rundingan yang dilakukan tidak membuahkan hasil, maka tercetuslah pertumpahan darah antara kumpulan pegganas ini dengan pihak keselamatan negara. Serangan ini dilakukan apabila kumpulan pegganas ini tidak mahu berundur kerana kononnya Sabah merupakan hak kepunyaan mereka. Hal ini jelas dikatakan oleh Sultan Jamalul Kiram iaitu:

Why should we leave our own home? In fact, the (the Malaysians) are paying rent (to us). Our follower will stay in Lahad Datu. Nobody will be sent to Philippines. Sabah is our home (Rappler Philippines, 2013).

Oleh itu, kumpulan pegganas tersebut tetap kekal di Lahad Datu yang dulu dikatakan sebahagian daripada jajahan takluk dari era Kesultanan Sulu. Maka, insiden pencerobohan Tanduo ini telah banyak disorotkan oleh akhbar-akhbar tempatan di Malaysia. Malahan, tidak ketinggalan juga, akhbar-akhbar Filipina turut menyorotkan mengenai insiden yang berlaku ini.

Sejarah Lahad Datu

Daerah Lahad Datu merupakan sebahagian daerah pentadbiran daripada negeri Sabah yang merangkumi daerah Tawau, Semporna dan Kunak. Ibu kota daerah Lahad Datu adalah terletak di Pekan Lahad Datu. Awal mula panggilan Lahad Datu ini adalah bermula daripada perkataan Lahad dan Datu. Perkataan 'Lahad' membawa maksud kepada sesuatu tempat dan 'Datu' merupakan gelaran daripada golongan-golongan bangsawan. Maka, nama Lahad Datu wujud adalah atas faktor penghijrahan datu-datu dari Kesultanan Sulu yang diketuai oleh Datu Baginda Putih kerana penyerahan kawasan tersebut kepada Kesultanan Sulu oleh Kesultanan Brrunei sebagai bentuk hadiah setelah Sultan Sulu berjaya membantu Sultan Brunei dalam menyelesaikan Perang Saudara Brunei (*Brunei Civil War*).

Pada peringkat awal Lahad Datu diperkenalkan adalah pada tahun 1789 dan menjadi petempatan awal pada ketika itu. Hal ini dikatakan demikian kerana, penghijrahan Datu Baginda Putih ke daerah Lahad Datu dan pentadbiran pertama adalah bermula sekitar tahun 1881 oleh *British North Borneo Company* (BNBC) di Silam selepas sahaja penyerahan kuasa daripada Sultan Sulu kepada pihak British. Pada ketika itu, Lahad Datu mula berkembang dan menunjukkan fungsinya sebagai salah satu pusat penjanaan sumber ekonomi dan pentadbiran politik BNBC. Hal ini kerana, kedudukan dan bentuk geografi daerah ini adalah semula jadi yang mana terdapatnya teluk yang kini dikenali sebagai Teluk Darvel yang telah banyak membantu usaha-usaha Kerajaan dalam ekonomi. Lahad Datu juga merupakan kawasan yang terlindung daripada ancaman bencana alam seperti tiupan angin monsun dan merupakan kawasan pelabuhan suatu ketika dahulu (Pejabat Daerah Lahad Datu, 20 Februari 2023).

Pada awal pembukaan petempatan di daerah Lahad Datu, ianya tertumpu di kawasan sepanjang pesisir pantai Sahaja namun dengan kemajuan yang berlaku, petempatan tersebut mula tersebar di kawasan bandar-bandar Lahad Datu. Justeru, daerah ini telah mencatatkan jumlah banci penduduk sebanyak

229.1 ribu pada tahun 2020 dengan kadar purata pertumbuhan sebanyak 1.4 peratus dari tahun 2010 hingga 2020 (Jabatan Perangkaan Malaysia, 2020). Daerah Lahad Datu terdiri daripada pelbagai kaum antaranya Ida'an (Idahan), Suluk, Tidong dan Bajau. Majoriti penduduk di Lahad Daru adalah beragama Islam dan sebahagiannya adalah beragama Kristian dan juga Buddha.

Isu Tuntutan Filipina Ke Atas Sabah

Sebelum wujudnya tuntutan Filipina ini, pihak British dan Sultan Sulu telah menandatangani Perjanjian 1878, dalam perjanjian tersebut pihak British memberi bayaran tahunan kepada Sultan Sulu, namun ianya terpaksa diberhentikan sementara kerana pihak British berhadapan dengan masalah untuk meneruskan pembayaran tersebut. Situasi tersebut berterusan sehingga Sultan Jamalul Kiram II mangkat pada 7 Jun 1936 dan bayaran tersebut serta-merta terhenti akibat tiada zuriat Sultan Jamalul Kiram II untuk menggantikan posisinya sebagai Sultan Sulu. Justeru, wujud pertikaian dan pertelingkahan dalam kalangan keluarga Sultan Sulu kerana masing-masing mencalonkan diri sebagai waris yang layak mendapat bayaran tersebut.

Pertikaian yang tercetus menyebabkan pihak British mendapatkan pandangan daripada Konsul Jeneral British iaitu L.H Foulds mengenai waris yang layak menggantikan kedudukan Sultan Jamalul Kiram II. Pada masa yang sama juga, L.H Foulds memaklumkan pihak British pada 28 Julai 1936 dengan menyatakan bahawa pihak Filipina tidak mahu mengiktiraf kepada institusi Kesultanan Sulu dan mana-mana individu yang dilantik sebagai Sultan Sulu (Surat Presiden Manila kepada L.H Foulds, 27 Julai 1936). Walaupun begitu, waris-warisan Sultan Sulu yang sah hendaklah diberikan bayaran tahunan secara terus kerana ianya terdapat dalam kandungan perjanjian yang dimeterai sebelum ini.

Pendek kata, pihak Mahkamah Tinggi Borneo Utara telah membuat keputusan dengan mengatakan bahawa seluruh waris Sultan Sulu menerima bayaran tahunan atau dikenali sebagai

'cession money' dan disebut *'rental'* apabila diterima oleh waris-waris Sultan Sulu. Namun begitu, semasa tercetusnya Perang Dunia Kedua, waris Kesultanan Sulu mempersoalkan bayaran tahunan dengan mengatakan mereka tidak dibayar tiga bulan berturut-turut, tetapi perkara dakwaan ini disangkal oleh British kerana mereka telah membayar waris-waris Sultan Sulu berdasarkan jumlah yang ditetapkan.

Impak daripada perkara tersebut, waris-waris Sultan Sulu mula menunjukkan usaha mereka untuk menuntut semula Sabah dan menuntut pihak British membayar *'lump sump'* kerana mendiami Sabah selepas kemangkatan Sultan Sulu yang terakhir. Bukan itu sahaja, waris Sultan Sulu ini mengeluarkan notis pembatalan perjanjian dengan pihak British dan mengupah W. Allan Wood sebagai peguam mereka bagi menyelesaikan isu pembatalan tersebut dan mengambil semula Sabah.

Persepsi Persuratkhabaran Malaysia dan Filipina

Insiden pencerobohan Tanduok yang berlaku pada tahun 2013 telah menjadi pusat perhatian ramai terutamanya masyarakat di Sabah sendiri. Justeru, pelbagai akhbar yang dikeluarkan untuk disiarkan kepada masyarakat umum berkaitan dengan insiden ini. Selain itu, akhbar Filipina turut menyorotkan insiden tersebut, namun didapati akhbar yang disiarkan oleh Malaysia adalah berbeza dengan akhbar yang dikeluarkan oleh Filipina yang mana wujud persepsi atau tanggapan daripada kedua-dua akhbar tersebut.

Persepsi Persuratkhabaran Malaysia

Jika ditelusuri, akhbar-akhbar Malaysia lebih cenderung dan berfokus kepada insiden Tanduok yang dianggap sebagai satu ancaman besar dan sangat serius kepada kedaulatan serta keamanan negara. Akhbar Malaysia banyak menekankan tindakan-tindakan kumpulan pengganas dari Filipina ini sebagai

pelanggaran terhadap keamanan negara Malaysia. Dalam pada itu, akhbar-akhbar Malaysia turut menyorotkan keupayaan pemimpin-pemimpin dan pasukan keselamatan dalam mengatasi situasi tersebut sebagai respons untuk melindungi keselamatan dan kesejahteraan rakyat dan negara Malaysia. Akhbar Malaysia juga turut melaporkan usaha-usaha pihak yang bertanggungjawab dalam menangani insiden tersebut yang merangkumi operasi ketenteraan dan juga tindakan-tindakan dari pihak mahkamah.

Dalam konteks perbahasan akhbar-akhbar Malaysia, insiden pencerobohan ini berlaku akibat daripada hubungan diantara kedua-dua negara iaitu Malaysia dan Filipina yang mana didapati hubungan diplomatik kedua-dua negara ini sudah dingin semenjak pemerintahan Diosdado Macapagal yang merupakan bekas presiden Filipina. Maka, tuntutan demi tuntutan telah dikemukakan oleh pihak waris Kesultanan Sulu namun jika dilihat daripada sudut perundangan, Kesultanan Sulu sudah tidak memiliki hak untuk menuntut semula Sabah. Rentetan daripada perkara ini, insiden ini merupakan titik tolak perampasan semula Sabah daripada kerajaan Malaysia. Buktinya, insiden ini berlaku adalah di atas faktor hubungan diplomatik yang mana Malaysia dan Filipina pernah memutuskan hubungan bilateral disebabkan tuntutan Filipina ke atas Sabah (Rammani & Danny, 2019:153-175).

Persepsi Persuratkhabaran Filipina

Akhbar-akhbar Filipina yang disorotkan adalah berbeza dengan akhbar daripada Malaysia. Akhbar-akhbar Filipina yang disoroti memainkan peranan yang penting dalam menyebarkan luaskan informasi berkaitan dengan tuntutan ke atas negeri Sabah. Hal ini dikatakan demikian kerana, akhbar yang dikeluarkan oleh Filipina adalah sangat berbeza dengan akhbar Malaysia yang mana akhbar Filipina lebih kepada propaganda-propaganda atau mencuba untuk membasuh minda masyarakat Filipina berkaitan dengan insiden yang berlaku serta melibatkan tuntutan Filipina ke

atas Sabah. Melalui propaganda yang disebarikan melalui akhbar Filipina ini, pelbagai pendekatan telah dilakukan seperti menerbitkan dan mengeluarkan sentimen-sentimen yang berbaur dengan tuntutan Filipina untuk memperlihatkan perjuangan waris-warisan Kesultanan Sulu ini dalam mengambil semula Sabah.

Maka, situasi-situasi tersebut telah mempengaruhi pemikiran masyarakat Filipina mengenai tuntutan tersebut yang menjadi asbab kepada pencerobohan yang dilakukan ke atas Lahad Datu. Selain itu, akhbar-akhbar Filipina menyatakan bahawa insiden tersebut bukan kepada menceroboh namun sebaliknya adalah ingin menuntut semula Sabah dan mendesak kerajaan Malaysia agar mengembalikan semula kuasa pemerintahan Sabah ke atas mereka. Di samping itu, akhbar Filipina menjadikan insiden Tandu, 2013 sebagai insiden yang berfokuskan kepada sejarah, ekonomi dan sosial yang mempengaruhi konflik diantara Malaysia dan Filipina. Justeru, akhbar Filipina lebih cenderung ke arah isu ini sebagai salah satu fenomena yang lebih bersifat kompleks daripada sekadar ancaman.

Impak Insiden Tandu, 2013

Bertitik tolak daripada insiden tersebut, ianya menjadi suatu ancaman keselamatan dan keamanan ke atas penduduk negeri Sabah. Insiden yang berlaku ke atas Tandu pada tahun 2013 dapat dikategorikan sebagai ancaman berbahaya. Ancaman ini merupakan ancaman dari istilah 'aktor bukan negara' (Ramli Dollah, 2013: 16). Dalam konteks ini, tragedi yang menimpa Tandu menyebabkan dampak yang besar ke atas penduduk di kawasan yang terlibat semasa pertempuran tersebut tercetus.

Melihat kepada impak ke atas politik, hubungan Malaysia dan Filipina sudah lama dingin kerana tuntutan Filipina ke atas Sabah sering kali dibahaskan. Sejak pemerintahan Macapagal lagi, Sabah telah dijadikan sebagai agenda polisi dan sosial yang tertentu yang bertujuan untuk menuntut semula hak mereka.

Walau bagaimanapun, pada era pemerintahan Corazon Aquino, beliau memperbaiki semula hubungan antara Malaysia dan Filipina melalui ASEAN (Norizan Abd. Kadir, 2016: 441-442). Malangnya, insiden Tanduo pada tahun 2013 menjadi satu peristiwa hitam yang menyebabkan hubungan dua diplomatik antara Malaysia dan Filipina kembali renggang dan dingin. Justeru, Malaysia berpendapat bahawa tindakan ini adalah tidak bermoral kerana menyebabkan korban jiwa dari kedua-dua pihak.

Selain itu, impak ke atas ekonomi turut terjejas akibat dari insiden tersebut. Ini jelas terbukti, apabila sektor ekonomi dan pelaburan di kawasan Pantai Timur Sabah masih terjejas akibat daripada insiden tersebut, walaupun sudah sedekad lalu insiden ini berlaku kawasan terjejas tersebut masih lagi terkesan dan dalam pengawasan pihak keselamatan kerajaan Malaysia. Buktinya, Datuk Yong Teck Lee menggalakan negara Jepun dan Korea Selatan untuk tidak memasuki wilayah yang terlibat berikutan daripada nasihat pihak keselamatan Malaysia (The Star: 2013). Tambahan itu, daerah Semporna juga turut terjejas sama semasa insiden tersebut. Ini kerana jarak antara Semporna dan Filipina adalah tidak jauh malah keluasan sempadan perairan Semporna sukar dikawal (Ahmad Khairol: 2013). Oleh itu, sektor ekonomi pada ketika itu terganggu dan urusan perniagaan dan pendapatan penduduk turut terjejas.

Di samping itu, semasa insiden tersebut berlaku, kerajaan Malaysia telah mengumumkan dan mengisytiharkan Lahad Datu sebagai *Specil Security Area (SSA)* atau Kawasan Keselamatan Khas yang dibuat oleh Dato' Seri Najib Razak iaitu bekas Perdana Menteri Malaysia. Pada 11 Mac 2013, SSA ditukar menjadi *Eastern Sabah Security Command (ESSCOM)* semasa mesyuarat Jawatankuasa Keselamatan Negeri Sabah (Borneo Post: 2013). Pengenalan ESSCOM ini merupakan respons kepada rangkaian pencerobohan di kawasan Pantai Timur Sabah terutamanya selepas insiden yang menimpa Tanduo pada waktu itu. Rentetan daripada insiden yang berlaku sebelum ini, penubuhan ESSCOM dan ESSZONE jelas memperlihatkan usaha kerajaan negeri dalam membantu pengurusan keselamatan di perairan Sabah (Suzainah

Jiffar, 2017). Justeru, Majlis Jawatankuasa Keselamatan Negeri yang telah dipengerusikan oleh Ketua Menteri Sabah sendiri serta beberapa ahli pengurusan keselamatan yang lain turut terlibat sama dalam isu keselamatan dan pertahanan dan memantau secara berkala dalam jangka masa yang tertentu.

Bukan itu sahaja, insiden pencerobohan Tanduo juga telah menyebabkan impak kepada sosial iaitu ke atas masyarakat Sabah sendiri. Insiden ini sememangnya meninggalkan kesan yang mendalam ke atas masyarakat di Sabah. Semasa pertempuran tersebut semakin tegang antara anggota keselamatan Malaysia dan penganas dari Filipina, penduduk-penduduk di kawasan terbabit berada dalam ketakutan dan penduduk berada dalam kerisauan (Mohd Izham, 2017). Malah ada yang berpindah keluar daripada rumah mereka sendiri dan tinggal di pondok-pondok di kawasan kebun sawit sekitar Tanjung Labian.

Insiden pencerobohan penganas Filipina jelas meninggalkan impak yang sangat besar ke atas negeri Sabah terutamanya penduduk tempatan. Buktinya ketika pertempuran berlaku, beberapa anggota VAT69 telah terkorban semasa operasi dilakukan di kawasan perkampungan (Farah Suhaidah, 2019). Tuntasnya, penduduk tempatan ketika itu sangat khawatir dengan keadaan mereka dan keluarga mereka.

Di samping itu, selain daripada impak ke atas masyarakat Sabah sendiri, masyarakat Tausug di Sabah turut terkena tempasnya. Masyarakat Tausug di Sabah telah dikatakan sebagai satu bangsa yang bermasalah, perlu dielakkan dan tidak diperlukan. Inilah ungkapan-ungkapan yang diberikan ke atas masyarakat Tausug di Sabah setelah insiden tersebut berlaku dan juga selepasnya. Watak antagonis masyarakat Tausug kembali disorotkan oleh media-media utama di Malaysia. Malahan, individu yang berbangsa Tausug sukar diterima di dalam sektor pekerjaan. Ada juga yang tidak dibayar langsung oleh majikan-majikan mereka setelah insiden pencerobohan tersebut. Namun, walaupun mereka ini mempunyai pertalian darah atau saudara dengan

bangsa Tausug di Selatan Filipina, mereka tidak mahu kesetiaan mereka terhadap negara ini dipersoalkan (Hakim Rahman, 2013).

Lain daripada itu, masyarakat Tausug ini diaktualkan identiti mereka iaitu Tausug Malaysia adalah baik dan Tausug Filipina adalah jahat. Jadi, jika dilihat dari perspektif ini, masyarakat Tausug di Sabah mula memencilkan diri mereka kerana tekanan yang diterima selepas insiden pencerobohan tersebut. Namun, dalam temu bual bersama Mohd Zaki Harry Susanto (Setiausaha Persatuan Rumpun Etnik Suluk, Sabah) menjelaskan bahawa Suluk tempatan ini janganlah disamakan dengan Suluk bukan tempatan. Hal ini dikatakan demikian kerana, majoriti Suluk tempatan tidak perlu diragui kesetiannya.

Malah telah timbul stigma dalam kalangan ahli pemimpin negara, ahli-ahli politik dan penduduk mengenai masyarakat Tausug ini. Bukan itu sahaja, apa-apa masalah yang timbul, masalah ini akan dikaitkan dengan masyarakat Tausug. Oleh hal yang demikian, keadaan ini jelas membuktikan bahawa bagaimana stigma masyarakat di Sabah ini masih wujud kepada masyarakat Tausug. Intihannya, sewaktu perbicaraan ke atas penganas ini pada 2014, terma dan istilah '*Sulu invasion trial begins*' digunakan bagi kumpulan yang berketurunan Tausug sebagai satu masalah kepada insiden pencerobohan ini (Gregory Poling et. al, 2013).

Kesimpulan

Insiden pencerobohan Tanduo pada tahun 2013 merupakan salah satu peristiwa hitam bagi baik negeri Sabah mahupun kepada negara Malaysia. Insiden ini menjadi topik-topik hangat dalam akhbar-akhbar Malaysia dan Filipina. Akhbar ini sentiasa menyoroti perkembangan dari semasa ke semasa ketika insiden tersebut terutamanya pertempuran antara anggota keselamatan Malaysia dan juga penganas dari Filipina. Insiden ini telah meninggalkan dampak yang sangat besar ke atas kedaulatan negara kerana isu tuntutan yang dilakukan oleh Filipina adalah

tidak wajar lagi. Justeru, insiden ini meninggalkan impak yang negatif ke atas Sabah. Oleh itu, insiden pencerobohan ini masih kekal dalam ingatan segelintir masyarakat terutamanya bagi penduduk-penduduk yang terlibat dalam kejadian ini.

Pada kajian ini juga, pengkaji amatlah berharap agar insiden ini menjadi iktibar kepada kita, tidak setakat berlegar pada gelombang makalah dan bicara ahli akademik di institusi pengajian tinggi semata-mata. Seyogianya, perkara sebegini hendaklah disampaikan dan diketahui oleh generasi-generasi akan datang. Tambahan itu, amatlah penting jika akhbar-akhbar mengenai insiden ini perlu disimpan di arkib-arkib atau perpustakaan di setiap sekolah dan institusi agar maklumat mengenai insiden ini diketahui ramai. Ini kerana, insiden ini juga merupakan satu peristiwa atau sejarah yang patut dinaratifkan dalam pensejarahan.

Senarai Rujukan

Arkib dan Dokumen Kerajaan

Jabatan Perangkaan Malaysia. 2020. Penemuan Utama Banci Penduduk dan Perumahan Malaysia, 2020. Daerah Pentadbiran, Pusat Pentadbiran Kerajaan Persekutuan. Putrajaya.

Surat Presiden Manila kepada L. H. Foulds. 27 Julai 1936. Konsul Jeneral British di Manila.

Buku dan Jurnal

Geogry Poling et. al. 2013. The Royal Army of Sulu Invades Malaysia. *Center for Strategic & International Studies* (CSIS).

Muhammad Latif Khalfi Jaafar. 2014. Pencerobohan Lahad Datu: Merungkai Sejarah Tuntutan Sabah. *Latihan Ilmiah*. Universiti Malaysia Sabah.

Norizan Abdul Kadir. 2016. Tuntutan Filipina ke atas Sabah dalam Hubungan Filipina-Malaysia, 1962-1998. *Latihan Ilmiah* (PhD). Universiti Malaya.

- Ramli Dollah & Mohd Zambri Suharani. 2015. Fungsi dan Peranan ESSCOM dalam menjamin keselamatan Sabah: Satu perbandingan persepsi antara komuniti 'luar' dan komuniti ESSZONE. *Jurnal Komunikasi Borneo*. Vol. 2. Universiti Malaysia Sabah.
- Ramli Dollah. 2013. Aktor Bukan Negara dan Keselamatan Nasional di Malaysia: Tentera Diraja Sulu dan Pencerobohan Lahad Datu. *AKADEMIKA*. Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Rammani Karupiah & Danny Wong. 2019. Perkembangan Hubungan Bilateral Filipina-Malaysia 1957-2010. *SEJARAH: Journal History Department*. Vol. 28 (1). Universiti Malaya.

Laman Sesawang

- Ahmad Khairol. 16 Mac 2013. Semporna terjejas dek insiden pencerobohan. *astro AWANI*. Dipetik daripada <https://www.astraawani.com/berita-malaysia/sempona-terjejas-dek-insiden-pencerobohan-10064>. Diakses pada 31 Julai 2023.
- Farah Suhaidah Othman. 25 Februari 2019. Nyawa di hujung tanduk. *myMetro*. Dipetik daripada <https://www.hmetro.com.my/mutakhir/2019/02/427135/nyawa-di-hujung-tanduk>. Diakses pada 2 Ogos 2023.
- Hakim Rahman. 5 Mac 2013. 'Bikin malu orang Sulu'. *astro AWANI*. <https://www.astroawani.com/berita-malaysia/bikin-malu-orang-sulu-9222>. Diakses pada 7 Ogos 2023.
- Mohd Izham Unnip Abdullah. 1 Mac 2017. 4 Tahun Peristiwa Tanduo belum padam. *Berita Harian Online*. Dipetik daripada <https://www.bharian.com.my/bhplus-old/2017/03254438/4-tahun-peristiwa-tanduo-belum-padam>. Diakses pada 15 Jun 2022.
- Pejabat Daerah Lahad Datu. 2023. Latar Belakang Lahad Datu. Dipetik daripada <https://pdlahaddatu.sabah.gov.my/page?menu=PROFIL>

Mohamad Rais B. Ackmat Jais

%20JABATAN&sub=LATAR%20BELAKANG&page=perutusan. Diakses pada 12 Julai 2023.

Rappler Philippines. 2013. We won't leave Sabah, says Sultan. Dipetik daripada <https://www.rappler.com/nation/22004-we-won't-leave-sabah-says-sultan/>. Diakses pada 19 Julai 2023.

Suzainah Jiffar. 17 April 2017. TPM Hadir Mesyuarat Lembaga Penasihat ESSZONE. *BH Online*. <https://api.bharian.com.my/berita/nasional/2017/04//272588/tpm-hadir-mesyuarat-lembaga-penasihat-esszone>. Diakses pada 7 Ogos 2023.

The Star. 2013. Sulu intrusion still has negative impact. Dipetik daripada <https://www.thestar.com.my/news/nation/2023/05/07/2013-sulu-instrusion-still-has-negative-impact>. Diakses pada 31 Julai 2023.